

Beslutsmetoder och riktighetskriterier

1. INLEDNING

I sin intressanta artikel "Utilitarism och beslutsteori", *Filosofisk tidskrift* 4/02 argumenterar Martin Peterson för att principen om maximering av förväntat värde är att föredra framför utilitarismen som normativ teori. Principen skall enligt Peterson uppfattas som en konkurrent till utilitarismen och till skillnad från den senare görs här ingen distinktion mellan riktighetskriterium och beslutsmetod. Jag kommer att argumentera för att det finns skäl att upprätthålla distinktionen mellan riktighetskriterium och beslutsmetod även för en teori av Petersons snitt. Jag kommer också att argumentera för att utilitarismen är en rimligare normativ teori än Petersons förslag.

Det praktiska problemet med att finna en beslutsmetod till ett riktighetskriterium är något som de flesta någorlunda rimliga moraliska teorier delar med varandra. Kant ansåg ju på, tycks det, goda grunder att vi omöjligt kunde veta om det någonsin hade utförts eller om det någonsin kommer att utföras en moraliskt *värdig* handling (en handling utförd av aktning för morallagen).¹ Svårigheten att veta om en handling är *riktig* utifrån Kants teorier har också diskuterats ingående.² Detsamma gäller nog dygdetiken om man gör en, förvisso kontroversiell, tolkning av idén. Man kan då uppfatta egenskapen att 'vara den handling som en dygdig person skulle ha utfört i situationen' som ett kriterium på riktighet hos handlingar. Att veta *vem* som är dygdig och *vad* denne skulle gjort i situationen som man själv överväger, verkar vara oerhört svårt. Ju mer sofistikerat och precist ett riktighetskriterium formuleras för att göra det så rimligt som möjligt, desto svårare tycks det vara att veta vad man ska göra mer bestämt för att uppfylla det i praktiska valsituationer. Även andra normativa principer, som att aldrig någonsin fara med osan-

¹ Immanuel Kant, *The Moral Law, Groundwork of the Metaphysic of Morals*, (ed.) H. J. Paton, Routledge, 1993, s. 71.

² Se till exempel Onora Nell, *Acting on Principle*, Columbia University Press, 1975.

ning med uppsåt att vilseleda, kan uppfattas som riktighetskriterium. Dessa principer kanske är lättare att medvetet tillfredsställa i praktiken, men deras okänslighet för särdrag i olika situationer, som kan få undantag att te sig motiverade, gör dem däremot normativt orimliga. En djärv hypotes som eventuellt kan få stöd av detta är att den normativa rimligheten hos ett riktighetskriterium står i omvänd proportionalitet till lättheten att medvetet tillfredsställa kriteriet i praktiska moraliska valsituationer. Utilitarismen sitter nog i mångt och mycket i samma båt som de andra stora, och någorlunda rimliga, normativa teorierna i detta avseende.

Peterson presenterar i början av sin artikel ett förslag till en fruktbar konkretisering av vad det skulle innebära att en beslutsmetod för handlingsutilitarismen är bättre än en annan. Han påpekar, helt korrekt, att antalet riktiga handlingar en metod lyckas rekommendera³ inte är ett bra kriterium. Men sedan skriver Peterson att:

Ur praktisk synvinkel förefaller dock inte avsaknaden av perfekta beslutsmetoder så viktig. Rimligen kunde man känna sig rätt nöjd ifall man fann en beslutsmetod som man visste pekade ut rätt handling för det mesta, eller åtminstone ibland. (s. 4)

Avsaknaden av *perfekta* beslutsmetoder kanske inte är så viktig ur praktisk synvinkel, men metoden måste vara så bra som möjligt (den bästa) för att en utilitarist skall kunna känna sig nöjd. Antalet riktiga rekommendationer är, som Peterson redan påpekat, inte det viktiga. Att en beslutsmetod "pekar ut rätt handling för det mesta, eller åtminstone ibland" är inte heller något anledning att känna sig nöjd. Det är ju det realiserade totala värdet av att lägga sig till med en viss beslutsmetod som är det viktiga. En metod, *M*, som *aldrig* pekar ut *den* riktiga handlingen kan ju trots detta vara den bästa metoden. Nämligen om det gäller för alla andra alternativa beslutsmetoder att de pekar ut minst en riktig handling, men att de också har egenskapen att i något annat fall rekommendera en eller flera handlingar som är så dåliga att det totala realiserade intrinsikala värdet blir mindre än om man lägger sig till med *M*.

2. PETERSONS TEORI

Eftersom Peterson menar att hans teori skall uppfattas som en konkurrent till de vanliga normativa teorierna, och eftersom Peterson också

³ Det räcker kanske inte heller att metoden föreskriver, eller pekar ut, riktiga handlingar. Det viktiga är nog att agenten också utför de rekommenderade handlingarna.

menar att hans teori är den rimligaste i denna konkurrens så bör vi väl se hur teorin står sig i en jämförelse med utilitarismen. Innan vi ser till denna jämförelse tarvar dock ett vederläggningförsök av utilitarismen en kommentar.

Peterson menar att det ”i betydelsen hos ’bör’ ingår att man bör göra det man har mest skäl att göra” (s. 5). Detta begreppsliga postulat skulle en utilitarist kunna gå med på. Men tillsammans med idén att ’skäl’ är ”interna snarare än externa, och därför vetbara” (s. 5), blir idén normativt orimlig. Framförallt går idén, som Peterson också påpekar, dåligt ihop med utilitarismen (uppfattad som ett objektivi riktighetskriterium). Dessa interna skäl, skulle åtminstone jag hävda, är något som snarast har sin roll att spela på beslutsmetodsnivå. Petersons argument⁴ brister således i relevanshänseende. När utilitarismen uppfattas som ett kriterium på objektiv riktighet gäller varken (2) eller (3) i Petersons argument. Om ’skäl’ uppfattas i den externa bemärkelsen är (1) förenlig med utilitarismen. Eftersom (2) är en kontroversiell idé, som skulle förnekas av åtminstone vissa utilitarister, blir slutledningen öppen för invändningar. De båda konkurrerande teoriernas sanning, eller rimlighet, borde inte tillåtas bli avhängig av en viss tolkning av hur ’skäl’ skall uppfattas. De olika teorierna använder sig av två olika, legitima, tolkningar av ’skäl’. Ingen av dessa tolkningar kan sägas vara *den* legitima, båda två har sin roll att spela. (4) behöver alltså inte gälla. Enligt Peterson får en försvarare av uppfattningen att skäl för handling (när det gäller objektiv riktighet) är externa, problem i vissa situationer. Peterson tar exemplet med skäl att stanna i en trafik Korsning. En externalist har då bara skäl att stanna om det faktiskt kommer korsande trafik. När det kommer till objektiv riktighet är detta inget problem för utilitaristen. Det vore ju ett slöseri med tid, och därmed värde, att stanna om ingen korsande trafik är i annalkande. Det bör kanske inte komma som en överraskning att den bästa beslutsmetoden inte, i alla lägen, föreskriver agenten att *försöka* utföra den objektivt riktiga handlingen.

Petersons egen teori är en global subjektivistisk maximering av förväntat värde. Enligt denna teori så gäller att: ”*Man bör göra det man har mest skäl att göra*” (s. 7). ’Skäl’ tolkas här, som ovan, i den interna bemärkelsen. Accepterar vi teorin så

kan vi, givet att vi har tillgång till våra egna trosföreställningar och är duktiga på att räkna, alltid ta reda på vilket handlingsalternativ som principen om maximering av förväntat värde pekar ut (s. 8)

⁴ (1) Att en handling bör utföras innebär att man har mest skäl att utföra denna handling. (2) Skäl för handling är interna snarare än externa, och därför

och därmed också veta vad vi bör göra. Detta är i sanning inte lite lovat. En första, kanske något naiv invändning, är väl att det verkar lite konsigt att det kan vara så enkelt att handla moraliskt riktigt. En annan invändning är väl att det stämmer ganska dåligt med våra moraliska intuitioner. Låt oss se hur.

Eftersom vad agenten bör göra är helt avhängigt av vad agenten själv tror om sannolikheter och saktillstånd, kan det ibland gå riktigt illa. Detta illustreras förstås bäst av fantastiska uppiktade exempel. Någon *tror* att det skall komma kaffe om han trycker på den röda knappen märkt "Kaffe", men han startar då förstås ett världsomspännande kärnvapenkrig. Det kanske finns verkliga exempel också. Någon *tror* att neurosedyn är ofarligt, och äter det under graviditeten. Den generella poängen är att trots att man gör så gott man kan (maximerar förväntat värde) så kan det gå riktigt illa. Att säga att det ändå var moraliskt riktigt att handla som man gjorde verkar helt enkelt inte alltid rimligt.

En tredje, klassisk, invändning är att det verkar svårt att finna skäl för agenten, inom ramen för en subjektivism av detta snitt, att skaffa sig mer kunskap om alternativ och värden. Varför är det ibland vettigt att begrundna situationen ytterligare? För en subjektivism av Petersons snitt kan det bara vara rimligt att försöka finna ytterligare, hittills förbisedda alternativ, om agentens ursprungliga alternativmängd från början innehåller alternativet *att leta efter andra alternativ*. En alltför fantasilös och inskränkt hållning hos agenten verkar alltså kunna ställa till problem. Om någon tror att hon har två alternativ i situationen: *a*: Döda X och *b*: Döda Y (hon tror inte att hon kan avstå från att döda), så följer av Petersons teori att ett av dessa alternativ är det som hon bör göra. Detta helt oavsett att hon faktiskt kunde låta bli att döda, i bemärkelsen att om hon skulle försöka så skulle hon lyckas. En global subjektivistisk maximering av förväntat värde-anshängare kan med gott samvete nöja sig med frågan "Bör jag göra A eller icke-A?" Om agenten finner att starkare skäl talar för icke-A, så kan hon bara avstå från A och har därmed fullgjort sin moraliska plikt. *Hur* hon utför icke-A behöver inte vara relevant (det hänger på om hon tror att icke-A kan utföras på olika sätt).

Andra problem är att approachen verkar passa ganska dåligt i situationer präglade av tidsbrist eller önsketänkande. Också i situationer som rör nära relationer verkar en "kalkylerande" hållning opassande.⁵

vetbara. (3) Alltså kan det inte vara så att man bör utföra en handling utan att man också kan (i den nedan angivna betydelsen av "kan") veta det. (4) Alltså är utilitarismen falsk" (s. 5).

⁵ Se till exempel Torbjörn Tännsjö, *Hedonistic Utilitarianism*, Edinburgh University Press, 1998, kap. 3.

Petersons subjektivism innebär också att

[d]et är inte de faktiska handlingsalternativen agenten bör försöka välja mellan, utan de hon *tror* sig kunna välja mellan (i betydelsen ”om jag försökte skulle jag troligen lyckas”). Hur världen råkade se ut, dvs. om en viss handling faktiskt var ett alternativ för agenten spelar mindre roll.⁶ (s. 8)

Samma subjektivism gäller även ’naturtillstånd’ och ’nytta’ (s. 8). Detta får märkliga konsekvenser. Vad jag förstår menar Peterson att det är ett nödvändigt villkor för att ett verkligt alternativ även skall vara ett ’subjektivt alternativ’ (ett *s*-alternativ), att det är representerat i agentens egen beslutsmatrix. Agenten måste vara medveten om att ett alternativ är ett *s*-alternativ, för att det skall vara ett *s*-alternativ. ’De *s*-alternativ för vilka det gäller att agenten tror att om hon försökte utföra en handling i denna klass så skulle hon *troligen* lyckas’ är nog ingen särskilt lyckad analys av ’De *s*-alternativ som hon tror sig kunna välja mellan’. För vad betyder ’troligen’ här? Att agenten tror⁷ att hon har över 50% chans att lyckas? Över 80% chans? Detta är dock orimligt eftersom även *s*-alternativhandlingar vars chans att lyckas är mindre än 50% eller 80% kan vara den *s*-alternativhandling som maximerar förväntat värde. Det värde agenten associerar med det möjliga utfallet kan ju vara stort nog att kompensera dess relativa osannolikhet att lyckas. De relevanta *s*-alternativen för en agent i en situation verkar vara de alternativ som (1) är representerade i agentens beslutsmatrix (agenten tror att det är ett *s*-alternativ) och (2) är sådana att agenten tror att hon *kan* utföra dem. Den subjektiva sannolikheten att lyckas utföra handlingen är ju en komponent som används när man applicerar principen om maximering av förväntat värde. Ingen hänvisning kan här göras till subjektiva sannolikheter eftersom detta rör bestämningen av alternativmängden i situationen. En förutsättning för att kunna använda principen om maximering av det förväntade värdet är att man *redan har* en alternativmängd att applicera den *på*. Om någon begränsning av alternativen görs, som hänvisar till subjektiv sannolikhet att lyckas utföra handlingen, riskerar man att diskvalificera handlingar som enligt principen om maximering av förväntat värde skulle vara moraliskt riktiga. Om man skulle försöka

⁶ Det är inte riktigt sant att det ”spelar mindre roll” om en viss handling faktiskt var ett alternativ för agenten. Det teorin säger, och det som kan tyckas märkligt, är ju att det inte spelar någon som helst roll.

⁷ Alternativt skulle man ju kunna tänka sig att det här är frågan om objektiva sannolikheter. Denna tolkning går dock dåligt ihop med det globala subjektivistiska anslaget. Problemet med att bestämma ett tröskelvärde, den sannolikhet ett handlingsalternativ måste ha att lyckas för att räknas som ett *s*-alternativ, uppstår dock även i denna tolkning.

kompensera denna nackdel med att även ta i beaktande det subjektiva värdet man associerar med det potentiella *s*-alternativet, så kunde man kanske tänka sig att vad som skall räknas som ett *s*-alternativ nu skulle bestämmas utifrån *principen om maximering av det förväntade värdet*. Men detta är knappast rimligt. Förfarandet framstår nu som cirkulärt. Samma princip används nu dels för att *välja mellan* olika *s*-alternativ, men också för att avgöra vad som överhuvudtaget skall *räknas* som ett *s*-alternativ. Det verkar omöjligt att fixera en bestämd *s*-alternativmängd på detta sätt.

3. DISTINKTIONEN MELLAN RIKTIGHETSKRITERIUM OCH BESLUTSMETOD

Peterson menar att genom att anamma hans teori behöver vi inte längre göra någon åtskillnad mellan riktighetskriterium och beslutsmetod. Vad innebär detta? Den rimligaste tolkningen torde vara att teorin endast skall uppfattas som en beslutsmetod. Men om ingen distinktion mellan riktighetskriterium och beslutsmetod görs, så verkar följande vara ett problem. Kalla vägandet av sannolikhet och värde för att *deliberera*. För varje situation som kräver ett moraliskt beslut så måste det vara så att agenten, innan beslutet fattas, bör *deliberera*. Det man har mest skäl att göra är ju det som maximerar förväntat värde och för att komma fram till, eller veta, vad som maximerar förväntat värde måste man enligt Petersons teori *deliberera*. För att vara det alternativ agenten bör utföra, så måste alternativet maximera förväntat värde. Men då måste det vara så att innan beslutet att *deliberera* fattas, måste agenten redan ha *delibererat* (för att komma till slutsatsen att han bör *deliberera*). En infinit regress verkar lura i faggorna.⁸ Det bästa sättet att undvika detta problem är nog att acceptera en distinktion mellan riktighetskriterium och beslutsmetod. Andra lösningsförslag, att med en eller annan klausul som undantar beslutet att applicera beslutsmetoden från användandet av densamma, tycks godtyckligt. Peterson berör problemet som hastigast när han talar om utilitarismen (s. 4).⁹ Distinktionen verkar dock vara nödvändig även för hans egen teori. Vi övergår nu till att se varför.

⁸ Ett annat sätt att undkomma problemet är kanske att acceptera metoden att maximera förväntat värde utan tillräckliga subjektiva skäl för denna metod. Då verkar metoden och därmed moralen sakna grund. Detta vore inte särskilt lyckat.

⁹ Bales tar också upp detta problem i den av Peterson refererade artikeln "Act-Utilitarianism: Account of Right-Making Characteristics of Decision-Making Procedure", *American Philosophical Quarterly* 8, 257–265.

4. PETERSONS VAL

Petersons teori får problem i situationer där agenten tror att om han försöker maximera förväntat värde, så maximeras inte förväntat värde. Detta problem verkar kunna uppstå eftersom vad det innebär, för Peterson, att maximera förväntat värde är att följa en relativt *specifik* beslutsmetod, ett bestämt sätt att fatta moraliska beslut. Man tar reda på med vilken sannolikhet man tror att ett handlingsalternativ leder till, vad man tror, ett visst värde. Sedan är det bara att utföra den handling som är associerad med den största produkten av sannolikhet och värde. Tänk på följande scenario. Världen är (såklart!) hem åt en demon med stor makt och en vilja att jävlas.¹⁰ Varje gång en anhängare av Petersons teori använder sig av de ovan nämnda sättet att fatta moraliska beslut, så träder denne illasinnade demon in och gör utfallet dåligt.

Demonen ger Peterson följande dilemma: ”Om du försöker fatta beslut genom att väga subjektiva sannolikheter mot vad du tror är värdet hos utfallet, och sedan maximerar det förväntade värdet så kommer jag att göra livet surt för alla inklusive dig. Om du däremot, *utan att tänka vidare på saken*, följer den uppsättning regler som jag behändigt sammanställt i denna lilla pamflett, så garanterar jag att ni alla blir rikligt belönade!”

Vad bör Peterson göra? Om hans teori var ett kriterium på handlingars riktighet skulle inget problem *behöva* uppstå. Han kunde då lägga sig till med varelsens moralregler och allt skulle bli frid och fröjd. Då, kan vi tänka oss, kan det vara sant att *om* Peterson hade delibererat, så skulle principen om maximering av det förväntade värdet föreskriva att Peterson utför endast sådana handlingar som föreskrivs i demonens moralregler. Peterson får bara inte, som världen faktiskt ser ut i detta exempel, tänka på det sättet. Mängden av handlingar som föreskrivs i pamfletten och mängden handlingar som principen om maximering av det förväntade värdet, uppfattat som ett kriterium, *skulle* föreskriva kan här (med lite fantasi) tänkas vara extensionellt ekvivalenta. Peterson får tro att en handling har den och den sannolikheten att leda till det och det utfallet. Det han inte får göra (för demonen) är att väga sannolikhet och värde på det sätt som principen om maximering av förväntat värde kräver om den uppfattas som en beslutsmetod. *Kriteriet* kan alltså vara tillfredsställt, utan att *metoden* efterlevts. Kriteriet säger bara att vissa trosföreställningar hos Peterson, rörande sannolikheter och värden, skall ha vissa egenskaper, nämligen att om graden av subjektiv sannolikhet och kvantiteten av värde som Peterson associerat med utfallet multipliceras med

¹⁰ Demonen behöver inte ens existera på riktigt. Det räcker att agenten tror att demonen existerar för att problemet skall uppstå.

varandra, så har den handling som Peterson bör utföra den största vägda produkten av alla Petersons alternativ.

5. SLUTSATS

Distinktionen mellan riktighetskriterium och beslutsmetod är viktig inte bara för utilitarismen utan även för en teori av Petersons modell. Petersons förmenta vederläggning av utilitarismen är inte övertygande om utilitarismen uppfattas som ett objektiva riktighetskriterium. Vederläggningen förutsätter en specifik, och kontroversiell, tolkning av 'skäl' som en utilitarist inte behöver acceptera när det kommer till frågan om handlingars objektiva riktighet. 'Skäl' har flera olika betydelser, vilka äger sina legitima användningar i olika sammanhang. En utilitarist kan hävda att den interna förståelsen av 'skäl' snarast har sin plats inom ramen för en moralisk beslutsmetod och att den externa förståelsen av 'skäl' är den rimligaste när det kommer till handlingars riktighet. Petersons vederläggning kan således anses sakna relevans. Det finns skäl, normativa så väl som mer teoretiska, att föredra utilitarismen, uppfattad som ett riktighetskriterium för handlingar, framför Petersons konkurrerande teori.